

باغ صاحب آباد تبریز

امیر بانی مسعود

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی تبریز

چکیده

باغ صاحب آباد تبریز یکی از مهمترین ابنیه معماری دوره آق قویونلوها (۹۰۸-۷۸۰ ه.ق.) است. مجموعه باغ و میدان صاحب آباد در یک دوره مشخص و با طرحی از پیش اندیشیده شده، با توجه به شرایط خاص اجتماعی-سیاسی شکل گرفته است. تطبیق منابع به جای مانده اعم از یادداشتهای روزانه جهانگردان و کروکی‌های ترسیم شده با قدیمی‌ترین نقشه موجود شهر تبریز (نقشه مطرق‌چی، ۹۴۴ ه.ق.) و با بررسی نقشه بازسازی شده مجموعه، بیانگر این است که به احتمال زیاد این مجموعه اولین نمونه توسعه شهری در ایران به صورت غیر ارگانیک است.

کلید واژه

باغ. باغ‌سازی. فضای سبز. توسعه شهری. محور. میدان. کالبد.

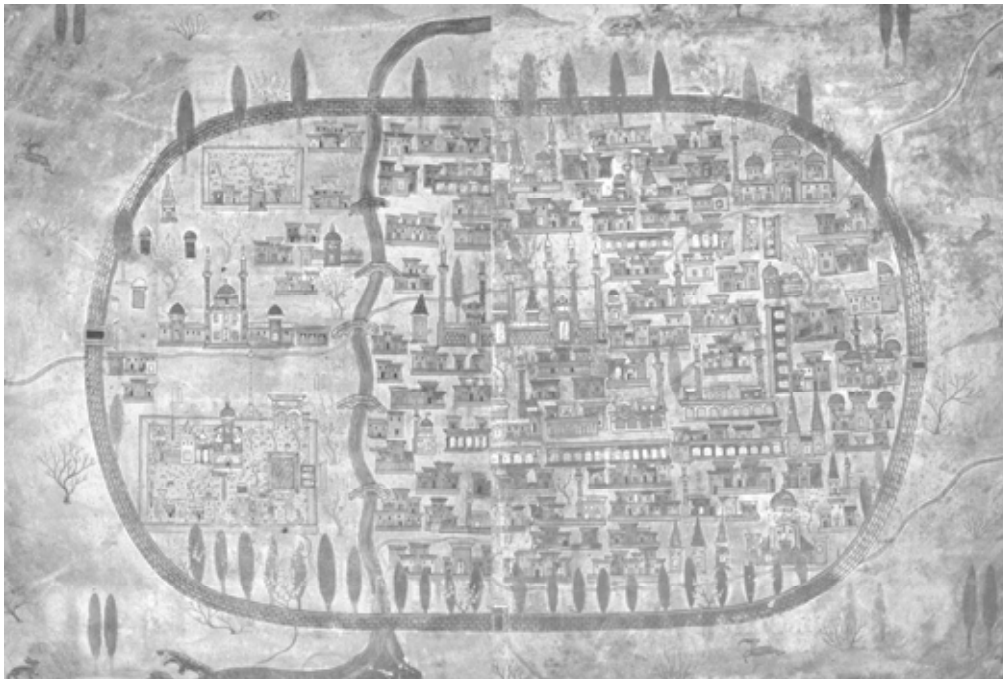
مقدمه

در معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی، محیطی با نام فضای شهری با آنچه امروز با این نام می‌شناسیم به کلی متفاوت بوده است. درست بر خلاف گورستان‌ها که بدون هیچ حصار یا فضاهای شهری ترکیب می‌شدند، فضاهای سبز در قالب فضایی به نام باغ با دیوار و حصار معین از فضاهای باز شهری تفکیک می‌شد و درون آن با نظم و وحدتی که در

معماری ابنیه می‌بینیم به فضا سازی می‌پرداختند. از سویی توجه به اقلیم، یکی از خصوصیات بقای معماری سنتی است. در این راستا، اقلیم سردسیر منطقه آذربایجان، جایگاه خاصی در تحول و تغییر عناصر کالبدی معماری در مقایسه با اقلیم گرمسیر دارد. شهر تبریز جزء محدود شهرهای آذربایجان است که به خاطر داشتن باغهای فراوان، معروف است و از سویی تأثیر

این پژوهش که به‌طور خاص بر تاریخ شکل‌گیری یکی از مهمترین باغهای شهر در دوره آق‌قویونلوها اشاره دارد و بر نقش آن در سرنوشت کالبدی شهر متمرکز گشته است، سعی دارد با تحلیل و دقت مجدد، عرصه ناگفته در این حوزه را مورد بررسی و دقت قرار دهد. محور اصلی پژوهش، بررسی تطبیقی قدیمی‌ترین نقشه شهر با سفرنامه‌های جهانگردانی است که در بین سالهای شکل‌گیری باغ، از شهر تبریز بازدید کرده‌اند. لذا هدف اصلی مقاله، بررسی توصیفی-تحلیلی متون یاد شده با کروکی و نقشه موجود شهر در برخورد کارتوگراف‌ها با ابنیه معماری، بخصوص نحوه ترسیم باغها است. بیشتر اسناد بررسی شده از جمله متون تاریخی هستند که به‌طور کامل باغ صاحب آباد را وصف نموده‌اند. کروکیهای قدیمی این باغ نیز مورد بررسی قرار

شرایط اجتماعی - سیاسی و اقلیمی، ساختار ویژه‌ای به شکل‌گیری باغها داده است. باغهای شهر تبریز چنان با عناصر کالبدی تاریخی شهر در آمیخته و در سرنوشت آن موثر بوده‌اند که مطالعه تاریخ شهر بدون توجه به باغهای آن میسر نخواهد بود. حمدالله مستوفی در کتاب نزهة القلوب می‌نویسد: «شهر تبریز باغستان بسیار دارد و آب مهران رود که از کوه سهند می‌آید و نهصد و چند کاریز که ارباب ثروت اخراج کرده‌اند در آن باغات صرف می‌شود» (ص ۱۲۳). لذا حضور مداوم و پیوسته باغها که در محلات قدیمی شهر دیده می‌شوند، حضور دیر آشناست که پایداری آنها در پس سالهای طولانی کمتر نقش پراهمیت و دائمی آنها را در رشد و تداوم حیات شهر در نظر متولیان حفظ، نگهداری و توسعه شهر پدیدار ساخته است.

تصویر شماره ۱: نقشه مطراق‌چی ماخذ: کتاب بیان منازل

جهانگرد گمنام ونیزی است، که بین سالهای سلطنت اوزون حسن بنیانگذار دودمان آق قویونلو و شاه طهماسب، دومین شهریار سلسله صفوی، به ایران می‌آید. او در بخشی از سفرنامه خود در توصیف مجموعه باغ و میدان مذکور چنین می‌نویسد: «اکنون که از شرح و وصف مطالب گوناگون درباره شهر تبریز فارغ شده‌ام می‌پندارم که نباید از ذکر کاخ زیبایی که سلطان حسن بیگ بزرگ ساخته بود غفلت کنم؛... کاخ را در مرکز باغی بزرگ و زیبا نزدیک شهر ساخته‌اند که فقط نهری در سمت شمال قصر و شهر را از هم‌دیگر جدا می‌کند... این کاخ را به زبان فارسی «هشت بهشت» خوانند که در زبان ما به معنی «هشت بخش» است زیرا هشت قسمت شده است. بلندی آن سی قدم و محیطش در حدود هفتاد یا هشتاد یارد (حدوداً ۶۴ یا ۷۳/۱۵۲ متر) است و به هشت بخش تقسیم شده است و هر بخش به چهار اتاق و چهار اتاق انتظار منقسم گشته است. در مدخل هر اتاقی یک اتاق انتظار ساخته‌اند و بقیه کاخ عبارت است از گنبدی مدور و زیبا. این کاخ در زیر یک سقف ساخته شده است یا باید گفت که بنایی یک طبقه است و برای رسیدن به گنبد و اتاقها و اتاقهای انتظار فقط یک پلکان ساخته‌اند؛ راه ورود به اتاقها و اتاقهای انتظار از محوطه زیر گنبد است. این کاخ را در مرکز باغی بر صفه‌ای ساخته‌اند... ارتفاع صفه یک یارد و نیم (حدوداً ۱/۳۷ متر) و پهنایش پنج یارد (حدوداً ۴/۵۷ متر) است... به مسافت پرتاب تیری از کاخ، حرمسرای یک طبقه‌ای دیده می‌شود... از جمله اتاقها (ی حرمسرا)، اتاقی است به شکل تالار که دیوارهایش را همه زرنگار کرده و با گچ‌بری

گرفته است تا ارتباط میان متون تاریخی و تصاویر از طرفی و نقشه موجود در دوره آق قویونلو و دوره صفویه تبریز از طرف دیگر شناخته شود. (تصویر ۱)

تاریخچه باغ صاحب آباد

شکل‌گیری اولیه باغ و میدان صاحب آباد را به خواجه شمس‌الدین محمد جوینی وزیر اعظم هلاکوخان بین سالهای ۶۶۱ تا ۶۸۱ ه.ق. نسبت می‌دهند. جوینی بیشتر در تبریز ساکن بود. با استناد به مقدمه کتاب تاریخ جهانگشای جوینی، وی در ساحل شمالی مهران رود تبریز، باغ بزرگ زیبایی می‌سازد و عمارتی شاهانه در وسط آن بنا می‌نماید که بعدها معروف به باغ صاحب آباد می‌شود (کارنگ، ۱۳۷۴، ص ۱۶۰). بعد از به حکومت رسیدن سلاطین آق قویونلو (۹۰۸-۷۸۰ ه.ق.) و انتخاب تبریز به عنوان پایتخت، عمارت صاحب آباد مورد توجه این سلاطین قرار می‌گیرد و با توسعه این مکان توسط سرکرده آق قویونلوها، اوزون حسن، مجموعه باغ و میدان صاحب آباد به عنوان مقر حکومتی سلاطین آق قویونلوها قرار می‌گیرد.

در باب فعالیتهای ساختمانی امرای آق قویونلو، بخصوص اوزون حسن و جانشین او، یعقوب، اطلاعات تاریخی بسیار اندکی موجود است، ولی با این حال می‌توان در لابلای متون نوشتاری و منابع تصویری مواردی را یافت که بتواند در شناخت کلی دوران حکومتی آق قویونلوها بخصوص جهت شناخت باغ و میدان مذکور راهگشا باشد. مهمترین سفرنامه‌ای که به توصیف دقیق مجموعه پرداخته، سفرنامه

کاخ سلطنتی بیشتر از فاصله دیگر دره‌است و از این نقطه منظره با شکوه میدان دیده می‌شود" (جوزافا باربارو و دیگران، ۱۳۸۱، ۴۱۹-۴۱۴).

طبق شواهد تاریخی بعد از درگذشت اوزون حسن، سلطان یعقوب جانشین وی عمارت معروف هشت بهشت را به سال ۸۸۸ ه.ق. در وسط باغ صاحب‌آباد بنا می‌کند. فضل الله روزبهان در کتاب عالم آرای امینی در ذکر وقایع سال ۸۹۱ ه.ق. در وصف عمارت هشت بهشت چنین نوشته است: "در این سال عمارت قصر هشت بهشت که در باغ صاحب‌آباد بنیاد افکنده بودند، مکمل گشته بود؛ و آن عمارتی است در وسط آن باغ همچو اورنگ فیروزه رنگ برافروخته" (ص ۲۱۹).

همانگونه که ملاحظه گردید، مجموعه میدان و باغ صاحب‌آباد جزء ابنیه حکومتی - سکونتگاهی است. به‌طور معمول در باغهای طراحی شده به ویژه حکومتی - سکونتگاهی (که می‌توان نمونه‌های آن را در شهر قزوین، مجموعه ارگ سلطنتی شاه طهماسبی، و یا باغ نو در طبرس و یا باغهای دوره صفویه اصفهان)، غالباً از ورودی اصلی که در بیشتر موارد برای آن عمارت کوچک یا متوسط طراحی و احداث می‌کردند و آن را عمارت سردر می‌خواندند، تا ساختمان اصلی که در بیشتر موارد عمارت کوشک بود، یک راه اصلی مستقیم ساخته می‌شد و همچنین در جلوی جبهه اصلی ساختمان کوشک یک حوض ساخته می‌شد. در برخی از موارد در هر یک از چهار جبهه اصلی عمارت کوشک یک حوض قرار داده می‌شد. عمارت کوشک غالباً ساختمانی برون‌گرا بود که در قسمتی از فضاهای واقع در میان باغ به

آراسته‌اند و چون زمرد و بسیاری رنگهای دیگر می‌نماید... در یک سوی این حرمسرا تابستانگاهی است به بزرگی چهار یارد مربع (حدوداً ۳/۶۶ متر مربع) که آن را با مینا و طلا و لاجورد با طرحهایی که دیدنش براستی شگفت‌انگیز است آراسته‌اند.

... این حرم در همان باغ است و سه مدخل دارد یکی رو به جنوب، دو دیگر رو به شمال و سه دیگر رو به شرق. در جنوبی به شکل هلال و از آجر ساخته شده است... و فاصله‌اش با کاخ به اندازه پرتاب تیری است.

... در سمت شمال باید از جایی معین که مانند «نمازخانه» است... گذشت. این مکان چندان بزرگ است که سیصد اسب در آن جای می‌گیرد... در این مکان دری است که به باغ، به راهی که منتهی به کاخ پادشاهی می‌گردد باز می‌شود و درگاه آن طاقی است که بلندیش پانزده (حدوداً ۱۳/۷۱ متر) و پهنایش چهار یارد (حدوداً ۳/۶۵ متر) است و از بالا تا پایین به صورتی زیبا آن را گجبری کرده‌اند. این در را از سنگ مرمر ساخته‌اند و ارتفاع آن را حدود یک یاردونیم (حدوداً ۱/۳۷ متر)، و عرضش به همین اندازه است... در دیگری که در سمت مشرق، در میدانی بزرگ قرار دارد و به باغ باز می‌شود. این در درگاهی آجری به شکل طاق دارد که ارتفاعش سه یارد (حدوداً ۲/۷۴ متر) و پهنایش دو یارد (حدوداً ۱/۸۳ متر) است... در هشتی آن چشمه و حوضی زیبا دیده می‌شود. بر فراز این درگاه بالاخانه‌ای بزرگ با اتاقهای بسیار و تالاری سرپوشیده ساخته‌اند که مشرف به باغ است. در طرفی که رو به میدان است ایوانی گرد دیده می‌شود به رنگ سفید... فاصله این در از

گونه‌ای طراحی و ساخته می‌شد که ساکنان آن بتوانند از بهترین منظر برخوردار شوند. تأمین بهترین و حتی بیشترین منظر ممکن برای فضای کوشک منجر به استفاده از طرحهای چهار صفا با نقشه مربع یا هشت ضلعی شد. در بسیاری از عمارتهای کوشک یک فضای میانی در وسط و چهار یا هشت فضای جانبی به گونه‌ای وجود داشت که هر یک از فضاهای جانبی، پنجره با ایوانی به‌سوی چشم‌اندازها و مناظر باغ داشت.

همان‌گونه که متذکر شدیم مجموعه میدان و باغ صاحب‌آباد جزء ابنیه حکومتی - سکونتگاهی بود و طبق توصیفات جهانگرد ونیزی می‌توان عناصر و ابنیه‌ای از جمله: دو خیابان عمود بر هم با مرکزیت کاخ یا عمارت هشت‌بهشت، عمارت سردر، عمارت اندرونی (حرم‌سرا)، نمازخانه و میدان را ملاحظه کرد.

بیشترین توصیفات جهانگرد ونیزی، در مورد کاخ هشت‌بهشت است. با توجه به توصیفات یادشده می‌توان مشخصات کلی عمارت هشت‌بهشت را به صورت زیر بیان نمود:

"عمارت هشت‌بهشت بر روی صفا‌ای به ارتفاع حدود $1/37$ و عرض حدود $4/57$ متر ساخته شده بود تا بالاتر از سطح زمین قرار گرفته تا ساکنین آن بتوانند اشراف کامل به باغ داشته باشند، الگوی معماری هشت‌بهشت چهار صفا‌ای است، که به صورت پلان مربع یا هشت ضلعی ساخته شده بود. در این الگو پلان با دو محور عمود بر هم در ساده‌ترین شکل آن یک مربع نه قسمتی است که چهار مربع میانی هر ضلع به ایوانها ختم می‌شود و چهار مربع گنج، اتاقها را در برمی‌گیرد و از طرفی مربع

مرکزی به محل قرارگیری گنبد اختصاص دارد. الگوی مذکور در حالت پیش رفته‌تر به‌خصوص در دوره صفویه با تغییرات انجام گرفته روی آن به‌صورتی که فضاهای مرکزی با تبدیل شدن به هشت ضلعی بزرگتر می‌گردد و عرض ایوانها کمی بیش از عرض اتاقها است. در حالت توسعه یافته آن اتاقها دو طبقه شده و ایوانها گنبدخانه مرکزی رفیع‌تر اجرا می‌گردد و در زیر گنبد مرکزی از کاربندی و یا مقرنس برای تزئینات استفاده می‌شود. کاخ هشت‌بهشت باغ صاحب‌آباد به نظر می‌رسد صورت ابتدایی و ساده شده کاخهای هشت‌بهشت صفویه است. چرا که در توصیفات جهانگرد ونیزی، از مشخصات عمارت هشت‌بهشت به یک طبقه بودن آن اشاره شده است. او در بیان ابعاد کاخ می‌نویسد "بلندی آن سی‌قدم و محیطش در حدود هفتاد یا هشتاد یارد (حدود ۶۵ تا ۷۵ متر) است" (ص ۴۱۴). به نظر می‌رسد منظور از بلندی، طول عمارت است نه ارتفاع آن، چون بعید به نظر می‌رسد جهانگرد اندازه ارتفاع را به قدم بیان کند. در موارد مشابه در جای‌جای سفرنامه در ذکر اندازه‌های بناها او از قدم برای اندازه طول استفاده کرده است (ص ۴۱۷).

هشت بهشت.

بنای هشت بهشت تا زمان شاه اسمعیل پابرجا بود. به طوریکه در متون تاریخی ذکر شده، شاه اسمعیل در مدتی که در تبریز اقامت داشت در این بنا ساکن بود. از بناهای مهم دیگر مجموعه صاحب آباد، جامع سلطان حسن است. این مسجد بنا به متون تاریخی موجود در زمان حیات اوزون حسن ساخته نشده بود و به نظر می‌رسد احداث آن توسط جانشین اوزون حسن (به خاطر قدردانی و احترام از خدمات اوزون حسن)، سلطان یعقوب ساخته شده است و به نام جامع سلطان حسن نامگذاری شده است (کربلایی تبریزی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص ۹۱-۹۰). (تصویر ۲)

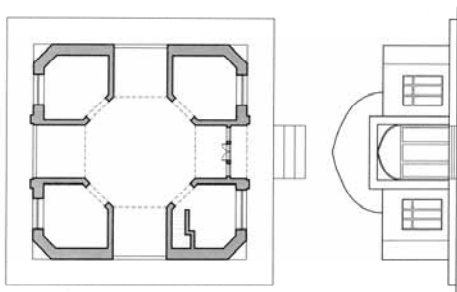
از فضاهای جنبی باغ می‌توان به عمارت سردر

تقسیم می‌شود نه به هشت قسمت! با بررسی سفرنامه مذکور به نظر می‌رسد جهانگرد فضای مرکزی عمارت را به عنوان محل تقسیم‌گاه فرض کرده و آن را جزء فضاهای اصلی عمارت مدنظر قرار نداده است و فقط قائل به چهار اتاق و چهار ایوان است. این مطالب را می‌توان از توصیفات او در مورد عمارت هشت بهشت باغ استنباط کرد، او می‌نویسد: "هر بخش به چهار اتاق و چهار اتاق انتظار منقسم گشته است در مدخل هر اتاقی یک اتاق انتظار ساخته‌اند و بقیه کاخ عبارت از گنبدی مدور زیبا" (ص ۴۱۴). همان گونه که بیان گردید او از فضای زیر گنبد به عنوان "بقیه کاخ" اسم می‌برد و به نظر می‌رسد همان گونه که متذکر شدیم تقسیم هشت قسمتی او بیشتر به فضاهای اتاق و ایوان اشاره دارد تا به کل مجموعه عمارت

تصویر شماره ۲: کروکی شاردن از شهر تبریز ماخذ: سفرنامه شاردن

هشت‌بهشت) حرمسرای یک طبقه‌ای دیده می‌شود که بس بزرگ است... در یک سوی این حرمسرا تابستانگاهی است به بزرگی چهار یارد مربع (حدوداً ۳/۶۶ مترمربع)... (ص ۴۱۶). معمولاً در باغهای سکونتگاهی و به خصوص باغهای سکونتگاهی - حکومتی یک یا چند عمارت برای سکونت دائمی در نظر گرفته می‌شد که غالباً آن را اندرونی می‌نامیدند، زیرا به گونه‌ای طراحی و ساخته می‌شود که از لحاظ اجتماعی و کالبدی دارای حریم مشخص و معینی باشد، به نحوی که اگر در باغ سکونتگاهی - حکومتی مجلس میهمانی در فضای کوشک بر پا بود که از افراد نامحرم در آنجا پذیرایی می‌شد، خلوت و حریم عرصه اندرونی حفظ می‌شد و به این ترتیب زندگی خانوادگی افراد در آنجا بدون اشکال تداوم می‌یافت. با توجه به توصیفات جهانگرد به نظر می‌رسد برای حفظ محرمیت و متمایز ساختن حریم اندرونی از سایر بخشهای باغ، اندرونی را طوری طراحی کرده بودند که از سایر بخشها متمایز و محفوظ گردد (← ص ۴۱۷) تصویر ۳

تصویر شماره ۳: نقشه حدودی کاخ ماخذ: مولف

اشاره کرد. جهانگرد در توصیفات خود از عمارت سردر می‌نویسد: "در دیگری که در سمت مشرق است، در میدانی بزرگ قرار دارد و به باغ باز می‌شود این در درگاهی آجری به شکل اتاق دارد که ارتفاعش سه یارد (حدوداً ۲/۷۴ متر) و پهنایش دو یارد (حدوداً ۱/۸۳ متر) است... بر فراز این درگاه بالاخانه‌ای بزرگ... ساخته‌اند... هر وقت مراسم جشن در این میدان بر پا می‌شد حسن بیگ با بسیاری از امیران خود به این عمارت می‌آمدند و غالباً هنگامی که سفیران به درگاه اوزون حسن می‌آمدند ایشان را در این ساختمان جای می‌دادند" (ص ۴۱۸).

عمارت سردر به عنوان ساختمان دیوانی و حکومتی بود. زیرا در این حالت پادشاه می‌توانست در همان عمارت که در حدفاصل باغ و میدان حکومتی بود، به امور رسیدگی کند و به این ترتیب لازم نبود که مراجعه کنندگان به درون عرصه داخلی باغ وارد شوند و در نتیجه محرمیت عرصه‌های داخلی به خوبی حفظ می‌شد و عرصه امور دیوانی از عرصه مربوط به سکونت متمایز می‌شد از سویی عمارت سردر محل مناسبی جهت اشراف داشتن به میدان حکومتی در حین مراسم خاصی همچون رژه سربازان و جشنها بود. از نمونه پیشرفته‌تر عمارت سردر می‌توان به عمارت عالی‌قاپوی اصفهان که بنای آن موجود است اشاره کرد.

از فضاهای دیگر مجموعه باغ صاحب‌آباد، عمارت اندرونی است. در سفرنامه جهانگرد و نیز توصیفات عمارت اندرونی بسیار کلی و مبهم است. او در توصیف عمارت اندرونی که به عنوان "حرمسرا" از آن یاد می‌کند، می‌نویسد: "به مسافت پرتاب تیری از کاخ (عمارت

بررسی تطبیقی اسناد

همانگونه که قبلاً متذکر شدیم، تنها سند معتبر ترسیم شده شهر تبریز از دوران آق قویونلوها نقشه ترسیم شده شهر در کتاب «بیان منازل» نصوص مطراق چی است. کتاب مذکور در اصل به صورت گزارش مصور از لشکرکشی‌های سلطان عثمانی بین سالهای ۹۴۲-۹۴۰ ه.ق. است (نصوص مطراق چی، ۱۳۷۹، ص ۹). نقشه مینیاتوری مطراق چی تنها سند موجودی است که نحوه قرارگیری و حدود ابعاد باغ و میدان مذکور را نشان می‌دهد. میدان صاحب‌آباد، در نقشه به صورت میدان بزرگی با دو دروازه در شمال و جنوب با مشخصات «میدان چوگان» نشان داده شده است. مجموعه باغ صاحب‌آباد موازی با میدان چوگان (= میدان صاحب‌آباد) و روبروی مسجد- مدرسه حسن پادشاه ترسیم شده است. با بررسی حدود ابعاد ترسیم شده میدان چوگان در نقشه و مطابقت دادن آن با توصیفات اولیای چلبی که نزدیک به همین سالهای ترسیم نقشه مطراق چی (۹۴۴ ه.ق.) از تبریز بازدید کرده، به نظر می‌رسد این نقشه نزدیک به واقعیت ترسیم شده است.

اولیای چلبی در توصیف میدان چوگان شهر چنین می‌نویسد: «میدان چوگان نیز تفرجگاه است. در وسط این میدان دو عدد ستون بلند نصب کرده و به بالای آنها طاسی بسته‌اند. هر روز جمعه نوکران خان و تیراندازان و سواران به این میدان آمده و در آنجا اسب‌تازی و تیراندازی می‌کنند و طاس مزبور را هدف قرار داده تیر می‌اندازند و مردم تماشا می‌کنند» (ص ۲۸۲).

با بررسی نقشه مطراق چی و به خصوص کروکی تهیه شده شهر تبریز توسط شاردن (تصویر ۴)، مجموعه باغ صاحب‌آباد مشرف به میدان قرار دارد و ابنیه معماری همچون بنای هشت بهشت، حرم خانه، سردرهای باغ (به خصوص سردر شرقی رو به میدان) و آبنمای بزرگ داخل مجموعه قابل شناسایی است. در داخل باغ، دو گونه درخت با مشخصات سوزنی برگ و پهن برگ ترسیم شده است. درختان پهن برگ با شکوفه مشخص شده‌اند، نظر به اینکه شیوه ترسیم درختان در این نقشه با مقایسه با نقشه‌های ترسیم شده کتاب مذکور فرق می‌کند، به نظر می‌رسد طراح به گونه درختان توجه داشته و صرفاً به عنوان یک نماد گرافیکی با آن برخورد نکرده است.

با توجه به اسناد موجود و نقشه مطراق چی، مجموعه باغ و میدان صاحب‌آباد به صورت شماتیک بازسازی گردید و در این بازسازی به عناصر شاخص از جمله میدان، باغ، کاخ و روابط بین ابنیه موجود توجه خاص مبذول شد تا شمای کاملی از مجموعه در زمان آق قویونلوها ارائه گردد (تصویر ۵).

با توجه به مطالب بیان شده مشخص می‌گردد که مجموعه باغ و میدان صاحب‌آباد در یک دوره مشخص و با طراحی از پیش اندیشیده شده با توجه به شرایط خاص اجتماعی- سیاسی شکل گرفته است. به طور کلی مجموعه صاحب‌آباد را می‌توان جزو میدانهای حکومتی- سکونتگاهی با کارکرد اجتماعی- مذهبی دسته‌بندی کرد. بناهایی مانند کاخ هشت بهشت، نشان از نقش حکومتی مجموعه دارد و از سویی دیگر وجود مسجد حسن پادشاه،

نتیجه گیری

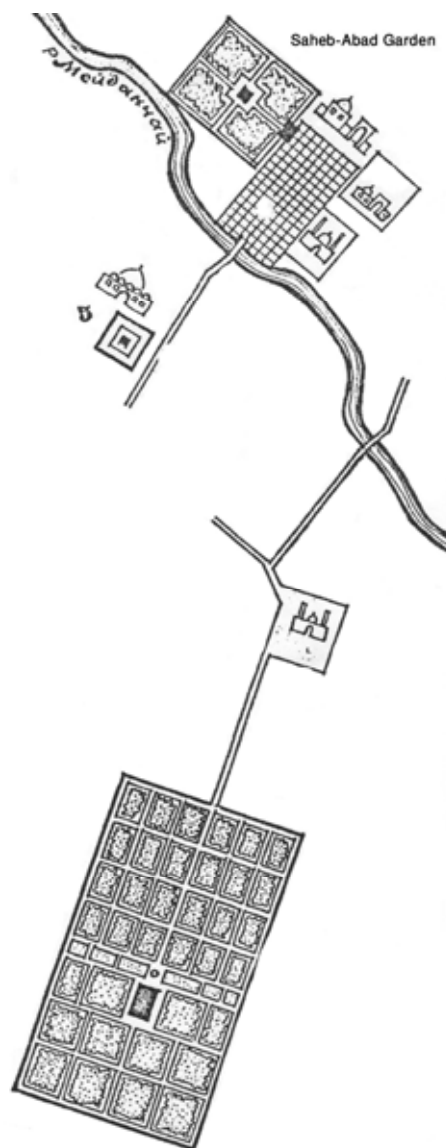
در مقاله حاضر سعی گردید به کمک مدارک و اسناد، سفرنامه‌ها، تصاویر و به خصوص نقشه به جای مانده از دوره آق قویونلوها، با بررسی تحلیلی، شناختی دقیق از اجزاء مشکله باغ و ویژگیهای آن به عمل آید. به طور کلی می‌توان مشخصات کلی باغ صاحب آباد را در موارد زیر خلاصه کرد:

مجموعه میدان و باغ صاحب‌آباد جزء ابنیه حکومتی - سکونتگاهی است، و از جمله ابنیه شاخص آن میدان، عمارت هشت‌بهشت، عمارت سردر، عمارت اندرونی (حرم‌سرا) و فضاهای جنبی از جمله نمازخانه می‌باشد.

نظم ساختار باغ بر پایه نظم هندسی قرار داشته که عنصر شاخص آن نظم محور بوده است.

با توجه به موارد ذکر شده توسط جهانگرد ونیزی و نقشه مطراق‌چی به نظر می‌رسد که مجموعه میدان و باغ صاحب‌آباد با طرحی از پیش تعیین شده طراحی شده، عمارت هشت‌بهشت جزء ابنیه چهار صفا‌ای با نقشه مربع یا هشت ضلعی است. عمارت دارای فضای میانی در وسط که چهار مربع میانی هر ضلع به ایوانها و چهار مربع به اتاقها اختصاص داشت و مربع مرکزی به محل قرارگیری گنبد اختصاص داشت.

مسجد شاه طهماسب، باغ و مدرسه نصریه موقعیت مذهب را به عنوان حلقه واسطه بین مردم و حکومت نشان می‌دهد و از طرفی وجود سایر فضاهای شهری از جمله بیمارستان، میدان چوگان نیز بر مرکزیت مجموعه در شهر صحنه می‌گذارد (بانی مسعود، ۱۳۷۸).

تصویر شماره ۴: وضعیت قرارگیری باغ صاحب آباد نسبت به رودخانه شهر ماخذ: سفرنامه آذربایجان

تصویر شماره ۵: نقشه بازسازی شده باغ صاحب آباد بر اساس نقشه مطراق چی ماخذ: مولف

منابع

- ۱- باربارو، جوزافا؛ و دیگران (۱۳۸۱) سفرنامه ونیزیان در ایران؛ ترجمه منوچهر امیری، تهران، خوارزمی.
- ۲- بانی مسعود، امیر (۱۳۷۸) «نگاهی گذرا به میدان صاحب آباد تبریز»؛ کیهان فرهنگی، س ۱۵، ش ۱۵۴، صص. ۶۸-۷۰.
- ۳- روزبهان خنجی اصفهانی، فضل الله (۱۳۸۲)، تاریخ عالم آرای امینی؛ تصحیح محمد اکبر عشیق، تهران، میراث مکتوب.
- ۴- روملو، حسن (۱۳۴۹) احسن التواریخ؛ به اهتمام عبدالحسین نوایی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۵- شاردن، ژان (۱۳۷۴) سفرنامه شاردن؛ ج ۲، ترجمه اقبال یغمایی، تهران، انتشارات توس.
- ۶- طهرانی، ابوبکر (۱۳۵۶) کتاب دیار بکریه؛ تصحیح نجاتی لوغال، و فاروق سومر، تهران، کتابخانه طهوری.
- ۷- ظلی ابن درویش، محمد (۱۳۳۸) «سیاحتنامه اولیای چلبی»؛ ترجمه حاج حسین نخجوانی، نشریه دانشکده ادبیات تبریز، س ۳، ش ۱۱، صص. ۳۰۱-۲۶۱.
- ۸- فخاری تهرانی، فرهاد؛ پارسی، فرامرز؛ و بانی مسعود، امیر (۱۳۸۴) بازخوانی نقشه‌های تاریخی شهر تبریز؛

- تهران، سازمان عمران و بهسازی شهری وزارت مسکن و شهرسازی.
- ۹- کارنگ، عبدالعلی (۱۳۷۴) آثار باستانی آذربایجان؛ ج ۱، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی و انتشارات راستی نو، ۱۳۵۱، چاپ دوم.
- ۱۰- کربلایی تبریزی، حافظ حسین (۹-۱۳۴۴)؛ روضات الجنان، جنات الجنان، ج ۲، به تصحیح جعفر سلطان القرایی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ۱۱- مستوفی، حمد الله (۱۳۸۱) نزه القلوب؛ به کوشش محمد دبیر سیاقی، قزوین، حدیث امروز.
- ۱۲- مشکور، محمد جواد (۱۳۵۲) تاریخ تبریز تا قرن نهم هجری؛ تهران، انجمن آثار ملی.
- ۱۳- مطراق چی، نصوح (۱۳۷۹) بیان منازل؛ ترجمه رحیم رئیس نیا، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور.